

СТОИЧКО-НОВОПЛАТОНСКА ТЕОРИЈА САЗНАЊА И ЈЕДАН НЕЈАСНИ ЊЕГОШЕВ СТИХ

Испитујући кабалистичке и филонске елементе у *Лучи микрокозма* мој професор Аница Савић Ребац нерадо је претпостављала празне стихове, уметнуте да би се заокружио израз или испунила строфа. Стога је поводом стихова „те грдобе и тијех изродах до ја нико вообразит не зна . . .“ поставила питање да ли се у тим речима сме видети једино значење да бог има јачу машту него анђели или треба тражити објашњење у историји концепција, у традиционалној сфери са којом се тематика и представе *Луче* додирују, и закључити да значе ово: интимно познавање тих сила указује на неку блиску везу божју са њима, онаква каква се наговештава у *Зохару*.¹ На симболима као што је пурпурни плашт Његошева бога она је показала песничково познавање митско-мистичких традиција, али је нешто запоставила ближе и непосредније књижевне изворе, руковођена својом претпоставком о томе да је Његош кабалистичко предање познавао из неког усменог извора.² Испитујући античке елементе Његошева дела, посебно одјек позноантичког платонизма и филозофске религиозности у *Лучи микрокозма*, увек сам наново могао да се уверим у пуну оправданост методолошког захтева који је поставила Аница Савић истраживањима и за оне случајеве где се Његошеви стихови могу, за невољу, тумачити из контекста дела, док историјска перспектива није јасна, јер је елиптичним изразом песничког наговештаја замагљена. Такви ће проблеми интерпретације, додуше, нужно налазити само хипотетичка решења, сем ако се не открије непосредни и експлицитнији извор, али се методолошки захтев не може заобићи, па ћу покушати да то и покажем на једном примеру.

Његошев стих „сви свјетови без очих су мрачни“³ могао би се ван историјског контекста и контекста саме *Луче микро-*

¹ А. Савић Ребац, *Његош, кабала и Филон*, Зборник Филозофског факултета II (Београд 1952) 48.

² Исп. моје радове *Извори Његошева познавања иллатоничарских митова и позноантичких филозофских теологумена*, Зборник Филозофског факултета (Београд 1966), и *Традиционалне теме Луче и новије визионарско и метафизичко јесништво*, Зборник Филозофског факултета (Београд 1966), у штампи.

³ Његош, *Луча* I, 169.

козма узети као субјективно-идеалистички израз песникових размишљања о гносеолошкој проблематици. Али у контексту песникова дела то није могуће, како је показао Вуко Павићевић речима: „Не можемо претпоставити да Његош овдје субјективно-идеалистички мисли како свјетлост постаје само као осјет нашега чула вида, а да је свијет сам по себи неосвијетљен, мрачан, јер нам цио спјев показује да је Његош увјерен у објективну реалност светлости. Ако би његова мисао ишла субјективно-идеалистичким путем, онда он не би могао рећи ни да су свјетови мрачни ако нема очију које их гледају“. Стога према В. Павићевићу „треба да очи схватимо у значењу духовних очију, ума, свијести, умних бића, а мрачност као несвјесност, недостатак ума, самосвјести“, па би стих имао значење „свјетови сами по себи су несвјесни, они ништа не знају о својим законитостима и љепотама. Само умна бића све то схватају и тиме бацају духовну свјетлост на свијет, осветљавају га духовно“. ⁴ Ово тумачење које рачуна са метафорском употребом израза очи у Његошеву стиху илустровао је паралелом из Његошеве песме *Мисао*, где у завршној строфи — а то не треба заборавити — стоје и речи:

Ах, мисли свештена, слатка пишто душе,
ти ме увјераваш, увјераваш јако
да частица јеси огња бесмртнога,
да имадеш својство са оцем свијетах.⁵

Помен тога сродства мисли са божанством као огњем и светлошћу истичем јер упућује недвосмислено у ону традиционалну сферу представа и песничких метафора у којој и за стих „сви свјетови без очих су мрачни“ могу да се нађу паралелне представе, и то нарочито ако пођемо од оног дела Павићевићеве интерпретације према коме је реч о некој духовној светлости која долази из људскога ока и ума.

Како у *Лучи микрокозма* има много представа, симбола и термина пореклом из позноантичке синкретистичке философије, из познијег платонизма и платонизујуће стое,⁶ у Његошеву стиху могао би се крити одјек старог принципа да само једнако може упознати једнако, који је Емпедокле формулисао налазећи да сваки елемент спољашњег света спознајемо помоћу истоветног елемента у нама самима. Већ код Емпедокла процес гледања био је објашњен прастаром, примордијалном ватром — *ἑρμύλιον πῦρ* — најфинијим праелементом чији је делић приликом стварања ока затворен у његове опне кроз које пробија и састаје се са свет-

⁴ В. Павићевић, *Објашњења уз Лучу микрокозма* — Његош, *Цјелокујна гјела II*, Београд 1953, 566—567.

⁵ Његош, *Цјелокујна гјела II*, 164 (ст. 127—131).

⁶ Исп. поменути рад А. Савић Ребац и моје чланке *Новойлайонско йредање и извори Луче микрокозма*, *Зборник Филозофског факултета VI—2* (Београд 1962) 201—234, и *Извори Његошева йознавања йлайоничарских митова, loc. cit.*, одељак VI а—б.

лошћу у свету.⁷ Развојни пут оваква схватања процеса гледања води од Емпедокла, преко Платона и платонизујуће средње стое, до новоплатонизма. Према Платонову *Тимају* очи су светлосне — φωσφόρα ὄμματα,⁸ процес сагледања светлости условљен је симпатијом и подударањем, сарадњом и сједињавањем две сродне ватре, односно светлости: једне која долази од светлосног извора и друге која зрачи из ока.⁹ Како је реч о *Лучи микроkozма*, треба нагласити да се ова теорија виђења и физиологија ока заснивају на учењу о макро- и микроkozму, на схватању, дакле, по којем је човек састављен од истих елемената од којих и макроkozма, а међу њима је на првом месту ватра чији је највиши и најчистији облик светлост.

Начело сазнавања једнаког једнаким, τοῖς ὁμοίοις τὰ ὅμοια γινώσκεσθαι, нашао је пун израз и у Посејдонијевој стоичкој теорији сазнања према којој субјекат може сам стога спознати објекте што они садрже један елемент чија је суштина сродна логосу који их спознаје.¹⁰ У стоичкој теорији гледања, заснованој на томе принципу, из светлосне природе ока (φωτοειδής) произлази и закључак да је душа од исте супстанције као сунце а да је гледање „микро-макроkozмичко сједињавање“, или, ако се супстанција душе схвата као сасвим нематеријална, у платонизму још ближејој верзији учења, да је светлост возило душе (ὄχημα).¹¹ Код Посејдонија је принцип „једнако једнаким“ јасно везан за учење о узајамности, о кореспонденцији и симпатији свега у kozмосу, а посебно је развијен у учењу према којем је ваздушни простор настањен безбројним духовима који су делићи ватреног божанског пра-духа и који се путем „симпатије“ узајамно упознају без материјалних чула. Стоичко учење о сазнајном процесу људског логоса и њему сродних логоса у васиони, односило се и на општи логос, који је у дуалистичким варијантама учења једнак надkozмичком божанству, тј. Његошеву оцу светова са којим људска мисао „има својство“. Познати су стихови стоичара Манилија који показују јасно то стоичко прелажење на позиције оног античког идеализма чија развојна линија води од Платона Плотину:¹²

⁷ Empedokles, fr. 84 — Diels, *Frg. d. Vorsokr.*⁴ I, 253—254.

⁸ Plato *Timaeus* 45 b.

⁹ Plato, *Timaeus* 45 b-c: τὸ γὰρ ἐντὸς ἡμῶν ἀδελφὸν ὄν τούτου (тј. дневној светлости) πῦρ εἰλικρινές ἐποίησαν διὰ τῶν ὀμμάτων βεῖν καὶ πυκνὸν... ὅταν οὖν μεθ'ημερινὸν ἦ φῶς περὶ τὸ τῆς ὄψεως βεῖμα, τότε' ἐκπίπτον ὁμοιον... i td.

¹⁰ M. Pohlenz, *Die Stoa*, Cöttingen 1948—1949, I, 230 u II, 116.

¹¹ K. Reinhardt, *Poseidonios*, PWRE XXII—1 (1953) 731, — Исп. о возилу душе мој наведени чланак *Новоилајонско ђрегање и извори Луче микроkozма*, 219.

¹² A. Rostagni, *Storia della Letteratura Latina* II, 2. изд., Torino 1955, 271.

Quis dubitet haec hominem coniungere caelo,
 cui...
 ... natura dedit linguam capaxque
 ingenium volucremque animum, quem denique in unum
 descendit densatque habitant seque ipse requirit?

Quis caelum posset nisi caeli munere nosse,
 et reperire deum, nisi qui pars ipse deorum est?¹³

Тако у астрономском епу, у коме овај стоичар развија питагорско-платонске мотиве о хармонији васионе и учење о симпатији, налазимо и схватање да божанско порекло оспособљује човека да спозна божанство, а то се учење лако уклапало у описе сазнајног усхођења и узлетања божанству, нарочито развијене у новоплатонизму и сродној философској религиозности.

На платонским и стоичким спекулацијама заснована су и Платинова излагања о процесу гледања путем симпатије светлосног, сунчаног ока и спољашне светлости, сунца: Οὐ γὰρ ἂν πώποτε εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον ἡλιοειδῆς μὴ γεγεννημένος, οὐδὲ τὸ καλὸν ἂν ἴδοι ψυχὴ μὴ καλῆ γενομένη.¹⁴ Притом се тема сазнајног усхођења новоплатонском еманатистичком божанству-сунцу готово редовно јавља, а Плотин доказује и то да би људско око, узнесено на спољну површину створенога козмоса, могло сагледати и оно што се налази изван лопте материјалне васионе.¹⁵

Погледамо ли контекст у којем се јавља Његошев стих о очима и световима, лако је уочити подударност ситуација. Виши део песникове душе, дух или идеја, стигао је на кристални „бријер“, дакле на кристалну сферу која је граница између материјалнога и духовног света. Ту га заслепи чиста небеска светлост, али један га глас храбри и казује му да отвори очи јер „сви свијетови без очих су мрачни“, води га на „брег непознати“, где га окруже први пут у његову усхођењу видљиви представници духовног света, духови. Чујемо да се благи и проникљиви погледи једнога од тих духова, његова анђела, нису мицали са песникове душе и да је у њима сјала „света симпатија“.¹⁶ Ову бисмо симпатију могли узети само у значењу наклоности анђела чувара за свогаштићеника. Али да се тиме не задовољимо на то нас наводе одређено следећи редови, где анђеолоказује да је стао пазити и водити песника од како је круг земни прешао. Ово значи да је тај небески дух који је песника вратио приликом његова лета кроз материјалне сфере био за двојну, још увек за материју везану песникову душу невидљив. У тренутку када је, после преласка преко границе материјалног света, од песника остала само његова виша, нематеријална душа, његов бесмртни дух или идеја, тада долази до

¹³ Manilius, *Astronomica* II, 105—116.

¹⁴ Plotin., *Enn.* I, 6, 9, 30, ed. E. Bréhier, Paris 1924, I, 106.

¹⁵ Исп. анализу Е. Брејеа у уводима одговарајућих Платинових трактата (Plotin *Enneades* IV, Paris 1927, 58, 60, 63).

¹⁶ Његош, *Луца* I, 175.

узајамног сагледања и спознаје ова два чиста духа, и то у знаку „свете симпатије“. И баш у речима које уведе то прогледање, то узајамно сагледање духова, то упознавање небеских предела и божанства, јавља се Његошев стих „сви свјетови без очих су мрачни“. Није без значаја што *Рјечник уз њјесничка дјела П. П. Његиша*, од М. Стевановића и Р. Бошковића,¹⁷ помиње само ову једну употребу израза симпатија, из чега произлази да реч није била део уобичајеног Његошева песничког речника, да је није чешће узимао у значењу „наклоност“.

Може се стога рећи да етапа сазнајног усхођења, усамљеност израза симпатија, његов епитет света и његова идентичност са терминологијом из стоичког и новоплатонског круга представља указује на могућност да се у стиху „сви свјетови без очих су мрачни“ крије и одјек античког топоса о сазнавању једнаког једнаким, и то у његовој специфичној, изграђеној и омиљеној варијанти везаној за око, његову физиологију и теорију гледања. Није ли то античко учење код Гетеа, који га је познавао преко Плотина и Манилија,¹⁸ изречено у стиховима по којима је око сунчано:

Wär nicht das Auge sonnenhaft,
Die Sonne könnt es nie erblicken;
Läg nicht in uns Gottes eigne Kraft,
Wie könnt uns Göttliches entzücken?¹⁹

И зар на основу изнесенога нема разлога да се питамо да ли Његош, када описује долазак у највише небо духовног света, узима само случајно, дакле независно од предања, за очи и за сагледање највише стварности, света праузора, ову развијену слику:

Мјесто очих да два сунца никну
и идеју један вијек смртни
да по царству небовлаца прате,
не би њини свијетли погледи
величества небеске прелести
свеколике могли прегледати . . .²⁰

Његош је, доиста, познавао многе елементе философско-религиозне и митско-мистичке традиције античког порекла, како је показала Аница Савић, па представе и слике садржане у његовим стиховима треба, када је могуће, испитивати и у томе историјском оквиру. Како је Његошево познавање не само апстрактно, концептуално, него поред представа садржи и поетске теме и описе, мотиве и метафоре, могуће је да гдекад зависи од литерарних извора тако да се њихових исказа сећа више због песничке лепоте, него због детаља философских схватања. Та могућност

¹⁷ Његош, *Цјелокуйна дјела* IV, Београд 1954, 193.

¹⁸ K. Reinhardt, *Poseidonios*, PWRE XXII — 1,821.

¹⁹ Прва верзија у уводу Гетеове *Farbenlehre*. Коначна редакција *Zahme Xenien* III, 724.

²⁰ Његош, *Луча* II, 21—26.

ствара даље тешкоће интерпретацији појединости његова песничког израза као што су сунчане очи више човекове душе у слици управо наведених стихова, или одређивање домета који је песник само наменио и тежине коју је хтео дати речима у исказима као што је „сви свјетови без очих су мрачни“. Међутим, број подударности, снага и идентичност предања свакако су довољни да покажу како се у томе Његошеву стиху може скривати, негативно формулисан, одјек стоичко-новоплатонског схватања да око, због своје светлоносне ($\phi\omega\sigma\phi\acute{o}\rho\omicron\varsigma$), сунцолике ($\eta\lambda\iota\omicron\epsilon\iota\delta\eta\varsigma$) и суначне (sonnenhaft) природе, сарађују са светлошћу спољњег света, да је гледање сједињење микрокозмичке светлости затворене у човејем оку, одакле зрачи, са оном из макрокозмичких светлосних извора, сунаца и светова, и из њихова праизвора, светлосног еманатистичког божанства и панкозмичког центра. Видели смо да је такво „симпатичко“ гледање у античкој традицији основа сазнајног зближавања и сагледања индивидуалног човекова логоса и виших логоса, тј. духова у свемиру, као што је случај и у усхођењу првога певања *Луче микрокозма*. И видели смо да оно води сазнавању највишег, општег логоса, да је, дакле, део сазнајног усхођења божанском „сунцу“, оном које је циљ усхођења и код Његоша, у чијим је песмама новоплатонски названо и *свеошћим диском*.²¹

Београд.

М. Флашар.

ZUSAMMENFASSUNG

M. Flašar: [DIE STOISCH-NEUPLATONISCHE ERKENNTNISLEHRE UND EIN UNKLARER VERS VON P. PETROVIĆ NJEGOŠ

In der vorliegenden Arbeit wurde auf die Möglichkeit hingewiesen, daß im Vers *svi svjetovi bez očih su mračni* „alle Welten sind ohne Augen dunkel“ (P. Petrović Njegoš, *Luča mikrokozma* I, 168), die in der mittleren, platonisierenden Stoa und im Neuplatonismus voll entwickelte Theorie des Schvorgangs in einer negativen Formulierung nachklingt. Der positive Ausdruck dieser Lehre, die auf der alten vorsokratischen Auffassung fußt, nur vom Gleichen werde Gleiches erkannt, und ihren Weiterbildungen bei Plato, Poseidonios, Manilius und Plotin, ist in Goethes dichterischer Fassung „Wär nicht das Auge sonnenhaft...“ wohl-

²¹ Исп. *Сировог љраку С. Милутиновића* (ст. 10) — Његош, *Цјелокујна гјела* II, 214. Изразом „свеопшти диск“ обележено је ту иматеријално, мистичко сунце, као панкозмички пентар и слика еманатистичког божанства, у опозицији према његовој копији, материјалном сунцу у космосу, за које Његош узима и термин „диск средине“ (*Ради човек све чјо радић може*, ст. 37 — *Цјелокујна гјела* II, 223). Као и дуалистичка концепција о два сунца и централном положају иматеријалнога сунца, и сам термин „диск“ потиче из позноантичког платонизма у коме се преплићу дуалистичка космографија и еманатистички ланац бића. За Јулијана материјално сунце је видљив диск, $\delta\ \phi\alpha\iota\tau\acute{\alpha}\nu\epsilon\tau\omicron\varsigma\ \delta\iota\sigma\kappa\omicron\varsigma$, а он говори исцрпно и о средишњем положају иматеријалног сунца и његовој анагошкој функцији. Исп. Iulian., *Orat.* IV 133c и 138 c, 139 a, ed. Wright I, 36 и д.

bekannt. Den Standpunkt, von dem die antiken Erklärungen des Sehvorgangs ausgingen, hat Goethe in der Einleitung zur *Farbenlehre* zusammenfassend dargestellt: „Jene unmittelbare Verwandtschaft des Lichtes und des Auges wird niemand leugnen; aber sich beide zugleich als eins und dasselbe zu denken, hat mehr Schwierigkeit. Indessen wird es faßlicher, wenn man behauptet, im Auge wohne ein ruhendes Licht, das bei der mindesten Veranlassung von innen oder von außen erregt werde.“ Das $\omega\gamma\acute{\upsilon}\gamma\iota\omicron\nu\ \pi\upsilon\rho$, das nach Empedokles bei der Bildung des Auges in dieses als Teil des vorweltlichen kosmischen Feuers, bzw. Lichtes, eingeschlossen wurde, beim Sehvorgang aus dem Auge, welchens für Plato $\varphi\omega\sigma\phi\acute{\omicron}\rho\omicron\varsigma$, für die Stoiker $\varphi\omega\tau\omicron\epsilon\iota\delta\acute{\eta}\varsigma$ und für Plotin und Goethe sonnenhaft, $\eta\lambda\iota\omicron\epsilon\iota\delta\acute{\eta}\varsigma$, ist. Da diese Theorie auf der Lehre der Übereinstimmung des Makrokosmos und Mikrokosmos aufgebaut ist, so liegt der Gedanke nahe, in einem *Die Leuchte des Mikrokosmos* betitelmten Werke, welches die Lehre von der Präexistenz der Seele enthält und von neuplatonischem Bildergut durchsetzt ist, wäre auch ein Nachklang der erwähnten Theorie vorhanden.

Ein fester Grund, dies als wahrscheinlich zu betrachten, wurde dadurch gewonnen, daß die Lehre des Poseidonios den oberen Luftraum als von unzähligen Geistern, Teilchen des göttlichen Ur-Geistes bewohnt darstellt, die sich durch „Sympathie“ unmittelbar erkennen, nach dem Prinzip „Gleiches durch Gleiches“, sowie dadurch, wie Plotin meint, daß das Auge, auf die äußere Sphärenfläche des erschaffenen Welt hinausgestellt, alles, was sich außerhalb derselben befindet, betrachten könnte. Denn der Vers „alle Welten sind ohne Augen dunkel“ ist, als eine Aufmunterung die Augen zu öffnen gemeint und an die höhere Seele, den Geist des Dichters, gerichtet, der auf die kristallene Grenzsphäre der materiellen Welt gelangt, vom übersinnlichen Licht der geistigen Welt geblendet wurde. Gleich darauf wird der Dichter zum ersten mal der Geister gewahr, ja selbst seines Schutzgeistes, der ihn bei seiner Himmelfahrt schon vom Erdenhimmel an betreut hatte.

Dies ist ganz offenbar im Einklang mit der Lehre von der Zweiteiligkeit der menschlichen Seele und der Lehre, daß nur Gleiches durch Gleiches erkannt werden kann. Denn erst nachdem sie aus der materiellen Sphärenkugel der geschaffenen Welt heraustritt, hat sich die Seele des Dichters, nach neuplatonischer Lehre, ihres materiellen Teils befreit, ist wieder zum reinen Geist geworden, und demnach, fähig, reine Gester zu sehen und zu erfassen. Diese Übereinstimmungen werden noch dadurch unterstrichen, daß die „heilige Sympathie“ (sveta simpatija) erwähnt wird, die aus deh Augen des Schutzgeistes sich auf die Seele des Dichters ergießt, ein Wort, das unser Dichter sonst nicht verwendet und das uns an jene $\sigma\upsilon\mu\pi\acute{\alpha}\theta\epsilon\iota\alpha$ erinnert, die als Grundlage der antiken stoisch-neuplatonischen Erkenntnis- und Sehtheorie diene.